

ՈՒՈԼԹ ՈՒԻԹՄԵՆԻ ԷՊԻԿԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վ Ա. ԱՐՄԵՆՅԱՆ

19-րդ դարավերջի Ամերիկայում, նոր հասարակության կազմավորմանը զուգընթաց, ձևավորվում էր նաև նոր գրականություն: Այդ գործընթացի ակունքներում էր խոշորագույն նորարար-քանաստեղծ Ուոլթ Ուիթմենը: «Խոտի տերևների» 1855 թ. հրատարակության առաջաբանում նա գրում է. «Ամերիկացիներն ամենապոետական ազգն են, որ երբևէ ապրել է երկրագնդի վրա: Միացյալ Նահանգներն ինքնին մեծագույն պոետ է»¹: Եվ «ամերիկյան պոետի կոչումն է՝ արտահայտվել ոչ թե ուղղակի, նկարագրական կամ էպիկական, այլ անուղղակի»²: Նա «էպիկական» քառյակ օգտագործում է ավանդական իմաստով՝ որպես երկարաշունչ պատմություն: Եվ, շարունակելով միտքը, առաջարկում է մի սահմանում, որը ժխտում է հենց այդ իմաստը. «Թող գովերգվեն մյուս ազգերի պատմությունն ու հաղթանակները, փառաբանվի նրանց դարաշրջանը, ու պատկերվեն հերոսները. այդտեղ էլ կավարտվի պոեզիան»³: Արդեն իսկ նկատելի է Ուիթմենի մտադրությունը՝ ոչ թե ժխտել, այլ նորովի սահմանել էպիկականի էությունը, այն համապատասխանեցնել սեփական նպատակներին ու սկզբունքներին:

Ու. Սթիվենսը «Նեգրական գերեզմանոցի դեկորացիաների մասն» պոեմում Ուիթմենին պատկերում է ստեղծագործական նման որոնումների պահին.

Հեռավոր հարավում աշնան արևն է անցնում,
Ինչպես Ուոլթ Ուիթմենն է քայլում կարմրագույն ափի երկայնքով:
Նա գովաբանում է և նրգում իրերը, որ իր մի մասն են կազմում,
Աշխարհները, որ եղել են և կլինեն, մահ և օր:
Ոչինչ վերջնական չէ, նա գովերգում է.-
- Ոչ մի մարդ չի տեսնի վերջը:
Նրա մորուքը կրակ է, իսկ գավազանը բոցկլտում է հանց հուր⁴:

«Ինչպես Ուոլթ Ուիթմենն է քայլում կարմրագույն ափի երկայնքով», Ուոլլաս Սթիվենսի սույն նկարագրությունը հեռու չէ Ուիթմենի ինքնանկարից.

Ես թափառաշրջում եմ մի հավերժական ճանապարհորդություն,
(եկե՛ք, լսե՛ք բոլորդ)
Իմ նշաններն են անջրանցիկ վերարկուն, լավորակ կոշիկներն
ու անտառից կտրած գավազանը,
Իմ ոչ մի ընկեր հանգստություն չի գտնում իմ աթոռին,
Ես չունեմ ոչ աթոռ, ոչ եկեղեցի, ոչ փիլիսոփայություն,
Ես ոչ ոքի չեմ առաջնորդում դեպի ճաշասեղան, գրադարան, բոքսա,
Սակայն ձեր միջից ամեն տղամարդու և կնոջ ես առաջնորդում եմ բլրակն ի վեր,
Ձախ ձեռքս գրկում է ձեր պարանոցը,
Աչք ձեռքս ձգվում է դեպ աշխարհամասերի լանդշաֆտները և ուղին ժողովրդի:
(«Երգ իմ մասին», 118)

¹ Walt Whitman, The Complete Poems, Edited by Francis Murphy, Penguin Books, England, 1977, p. 741: Այսուհետև այս գրքից հղումները կտրվեն տեքստում. փակագծերում կնշվեն ստեղծագործության վերնագիրն ու էջը:

² Նույն տեղում, էջ 744:

³ Նույն տեղում, էջ 744:

⁴ Wallace Stevens, "Like Decorations in a Nigger Cemetery," The Collected Poems, New York: Alfred A. Knopf, 1965, p. 150-151: Մեքսիկացիների թարգմանությունները հեղինակինն են:

Մրանք վերջնական նպատակին հասած բանաստեղծի խոսքեր չեն և փաստում են, որ հեղինակը դեռ որոնումների մեջ է: Նրա համար որոնումն ամեն ինչ է՝ «Ժօք երբևէ ավարտվի ամխոռվ գաղափարի փնտրտուքը, Ապագան կղաղարի հայտնվել անցյալից»:

«Խոտի տերևների» առաջին իսկ տողերում Ուիթմենը բացահայտում է իր ստեղծագործության հիմնական նյութը, որն էապես տարբերվում է ավանդական էպիկականից.

Ա՛նձն են փառաբանում, պարզ անհատականությունը
Ի՛նչ շարունակ արտաբերում «դենոկրատիա», «En-Masse» բառերը:
Բնախոսությունն են փառաբանում ուրիշ գլուխ,
Ո՛չ դիմագիտությունը, ո՛չ ուղեղն առանձին արժեք չունեն
Մուսայի համար, ես ասում եմ, որ կատարյալ ձևն առավել կարևոր է,
Կանանց ու տղամարդկանց հավասար են փառաբանում:
Անհագ կրքով, ուժով ու զգացմունքներով ապրող,
Ուրախ, աստվածային օրենքների ներքո ազատ գործող
Ժամանակակից մարդուն են փառաբանում:

(«Անձն են փառաբանում», 37)

Մեկնարկային այս բանաստեղծության մեջ առավել հստակ են էպիկականի նախանշանները, սակայն էպիկականի միտումը միախառնված է էպիկական անհնազանդության հետ: Այնհայտ է, որ բանաստեղծն անտեսում է էպիկական ձևի ընդունված կանոնները: Նա դիմում է մուսային, բայց անմիջապես էլ թելադրում է, թե ինքն անձամբ ինչ է պատրաստվում անել, ինչն է, իր կարծիքով, գերադասելի մուսայի համար: Նա ոտնահարելու է պատշաճությունը և գովերգելու է մարմինը, փառաբանելու է «կանանց ու տղամարդկանց հավասար»:

Ուիթմենի գիրքն էպիկական ստեղծագործություն է և նման չէ մինչ այդ հրապարակում եղած որևէ էպիկական գրվածքի: Տարբեր հրատարակությունների արդյունքում (այն ունեցել է 9 հրատարակություն՝ 1855, 1856, 1860, 1867, 1871-72, 1876, 1881, 1889, 1891-92) գիրքն ստացել է այնպիսի ուղղություններ, որ Ուիթմենը չէր կարող կանխատեսել: Ավելին, գրքի վերջին ձևափոխությունները պարզունակ հավելումներ չէին. գիրքը վերակազմվել էր ամբողջությամբ և բացարձակապես նոր ձև էր ստացել: Ի վերջո, այն ավելի շուտ սկիզբ, միջնամաս ու ավարտ ունեցող միասնություն է, քան լիրիկական բանաստեղծությունների հրաշալի մի ժողովածու:

Բնույթով լինելով էպիկական ստեղծագործություն՝ «Խոտի տերևները» չէր բավարարում ավանդական էպիկականին ներկայացվող պահանջները: Մինչ Ուիթմենի գրքի երևան գալը էպիկական ստեղծագործությունը սահմանվում էր որպես երկարաշունչ, վերամբարձ ոճով գրված պատմողական պոեմ, որի հիմքում երկրի ճակատագրին սերտորեն առնչվող իրական հերոսի սխրագործություններն էին: «Երգ ցուցահանդեսի»-ում Ուիթմենը հայտարարում է նման էպիկականի մահը՝ մուսային հրավիրելով Ամերիկա.

Քող ընդմիշտ կորչեն Ասիական էպոսները, Եվրոպայի
սաղավարտավոր զինվորները,
Քող կորչեն մուսայի պարզունակ կանչերը:

(«Երգ ցուցահանդեսի», 227)

Այսինքն՝ էպոսը մեռավ, կեցցե նոր էպոսը, որը ներգաղթող մուսայի օգնությամբ ստեղծվելու է նոր երկրում, նոր մարդու համար.

Դեպ մեզ է շտապում մեծանուն գաղթականը, անգամ
եթե դուք չեք տեսնում, ես եմ տեսնում նրան,
Շտապում է մեզ հետ հանդիպման, արմունկներով հրմշտելով է
հարթում իր ճամփան խառնաշփոթ ամբոխի միջով հաշվի
չառնելով որևէ արգելք,
Օղոցքարշի՝ ականջ ծակող սուլոցները և մեքենաների դողոցը
չեն վախեցնում նրան,

Նրան չեն վախեցնում ոչ կոյուղու խողովակները, ոչ
զազաչափերը, ոչ անօրգանական պարարտանյութը,
Սիրալիր ժպտում է և ուրախ է, որ հանգրվան է գտել,
Նա այստեղ է՝ խոհանոցի կենտրոնում:

(«Երգ ցուցաբանդեսի», 227-228)

«Խոհանոցի կենտրոնում» հենց այն մուսան է, որ հրավիրվել է հանուն «անձնական», «ժամանակակից», «ազատ», «հակա», «լիբիկական» էպիկականի: Մուսան և նոր աշխարհը ցած են բերվել դեպ սովորական, ժողովրդավարական, ժամանակակից, տեսանելի ու շոշափելի իրականություն:

Նորն առաջին հերթին արտահայտվում էր ձևի մեջ: Ավանդական էպիկական ստեղծագործությանը բնորոշ էր որոշակի տաղաչափությունն ու փակ կառուցվածքը (ավարտուն գործողություն), վեճ, պերճաշուք ոճը: Նոր էպիկականը գրված էր «ազատ», արձակ կամ բաց կառուցվածքով, մտերմիկ, խոսակցական, հասարակ կամ երկրային ոճով: «Խոտի տերևներ» առաջաբանում Ուիթմենը գրում է. «Պոետական որակը չի առաջնորդվում հանգով կամ միօրինակությամբ և կամ իրերի նկատմամբ վերացական մոտեցմամբ, ոչ էլ՝ մեղամահձոտ տրտունջներով կամ բարի ցուցումներով կամ այն այս ամենի ու էլի շատ բաների կյանքն է և հոգու մեջ է... Ով մտահոգված է իր պաճուճանքներով ու սահուն խոսքով, կորած է»⁵:

Նոր է նաև գործողությունը: Ավանդական էպիկական ստեղծագործությանը հատուկ էր արտաքին հաջողությունների, պատմական դեմքերի և հանրահայտ մարդկանց վեճ ու հերոսական արարքների պատկերումը, գործողությունն ամբողջական էր ու ավարտուն: Դրան հակառակ, նոր էպիկականը առանձնահատուկ մշանակություն էր տալիս ներքին, մտային-հոգեբանական գործողությանը (մեղիտացիա, խորհրդածություն, զննում), հերոսների արարքները համապատասխանեցված էին շարքային մահկանացուի հնարավորություններին, գործողությունը բաց էր, սովորական ու շարունակական: «Խոտի տերևներ» ամբողջ գործողությունը լավագույն ձևով ամփոփվում է «Երգ իմ մասին» բանաստեղծության հետևյալ կարճ տողում.

Ես թափառաշրջում եմ մի հավերժական ճանապարհորդություն,
(եկե՛ք, լսե՛ք բոլորդ...):

Նույն միտքը փոխաբերական իմաստով հանդիպում է «Մակագրություններ» շարքում, երբ պոետը հանդիմանաճքով դիմում է «հին աշխարհի պոետների հանճարին».

Ես նույնպես, լինելով ամբարտապան ստվեր, գովերգում եմ
պատերազմը և շատ ավելի մեծն ու երկարը,
Իմ գրքում պայքարելով փոփոխվող ճակատագրի, փախուստի,
հարձակման ու նահանջի, ուշացող ու տատանվող հաղթանակի դեմ
(Համենայնդեպս անկասկած կամ համարյա անկասկած)

համաշխարհային պատերազմի դեմ,
Հանուն կյանքի ու մահվան, Մարմնի ու հավերժական Հոգու,
Պոու լսում ես, ես նույնպես եկել եմ՝ գովերգելով ճակատամարտերի երգը,
Եվ առաջին հերթին ես փառաբանում եմ քաջարի զինվորներին:

(«Լուռության մեջ խորհելով, 37-38)

Բոլորովին նոր էր նաև էպիկական հերոսը: Ավանդական էպիկական հերոսը ծնվում էր առասպելից, սովորական արարած չէր, տիրապետում էր գերմարդկային ուժի, գտնվում էր ավելի բարձր հարթության վրա, քան ժամանակը և տարածությունը: Նոր է պոսի հերոսը արարվում է պոետի ես-ից: Նա հողեղեն է, զգայուն, առաջնորդվում է գիտակցությամբ, իր ժամանակի ու տարածության մարմնավորումն է:

Ընդարձակ պոետի խնդիրներին անդրադառնալիս գրականագետները (Ռ. Հ. Պիրս, Ջ. Ե. Միլլեր, Մ. Լ. Ռոզենթալ, Ռ. Ջարել և ուրիշներ) սովորաբար հիմնվում են «Երգ իմ

⁵ Walt Whitman, Աշվ. աշխ., էջ 746-747:

մասին»-ի այն հատվածների վրա, որոնցում Ուիթմենը դեռևս լիովին չի բացահայտել իր դիրքորոշման բազմաբարդությունը: Մինչդեռ նրա պոեզիան ամբողջությամբ ուսումնասիրելիս ակնհայտ է դառնում, որ բանաստեղծը ներսուզված է ինքնաարտահայտման դժվարին խնդիրներում և անվերջ ներքին պայքար է մղում: Ռ. Հ. Պիրսն «Ամերիկյան պոեզիայի շարունակականությունը» հիմնարար աշխատությունում նշում է, որ «ամերիկյան ամբողջ պոեզիան... ըստ էության, եթե ոչ՝ հիմնականում, բանավեճ է Ուիթմենի հետ»⁶, և որպես փաստարկ բերում է է. Փաունդի, Հ. Քրեյնի ու Վ. Կ. Վիլյամսի ընդարձակ պոեմները: Պիրսի դիտարկումներում Ուիթմենը «վերասահմանում է բանական ես-ը՝ այն ուղղակի հարաբերության մեջ դնելով շրջապատող աշխարհի հետ, որտեղ այն կարող է ազատ, ստեղծագործող ու ամբողջական լինել»⁷: Եվ, փնտրելով այնպիսի ձև, որով հնարավոր կլիներ կանոնավորել «իր ժամանակի ու իր աշխարհի խանդավառող ոգին», Ուիթմենն ստեղծեց «էպիկականի ամերիկյան համարժեքը»⁸: Պոետի առանձնացրած ես-ն էլ հենց դարձավ հերոսականի տիպարը, որով պետք է կարգավորվեր ինքնահաստատման գործընթացը. «Այն, ինչը հարաբերականորեն հաստատուն և որոշակի է, քանզի ոչ սկիզբ ունի, ոչ էլ վերջ, շրջապատող աշխարհն է, որի շնորհիվ զգացմունքը դառնում է գիտակցական, որի մեջ և որի միջոցով ինքնաբացահայտվում է զգացմունքը... քանի որ այդ աշխարհը ներառում է ինչպես ընթերցողին, այնպես էլ պոետին, և պոետին է հատուկ խորաթափանցությունը»⁹: Ջ. Ե. Միլլերը հաստատում և զարգացնում է Պիրսի այն կարծիքը, որ բանաստեղծը մշտապես արտահայտում է ինքն իրեն, ստեղծում է ինքնանկար: Միլլերը միաժամանակ հավաստում է, որ «էպիկականի ուիթմենյան վերասահմանման ու վերաստեղծման և ամերիկյան գործածությանը հարմարեցված արտահայտչաձևի ընդունման ելակետը ես-ի տեղադրումն է գործողությունների կենտրոնում»¹⁰:

Պիրսը գործածում է «էպիկականի համարժեքը» արտահայտությունը, նույն իմաստն արտահայտելու համար Միլլերն օգտագործում է «անհատական էպիկականը»: Միլլերի համար ուիթմենյան տիպարը երկու բաղադրիչ ունի. ա) ինքնանկարի ստեղծում «անհատական», բ) այդ դիմանկարի՝ որպես իր ժամանակակիցի կերպարի ընկալման փորձը՝ «էպիկական»: «Բանաստեղծն սկսում է իրենով և ավարտում շրջապատող իրականությամբ»¹¹:

Նոր պոեմում փոխվում է միջավայրը: Ավանդական էպիկականի միջավայրն առեղծվածային է (միստիկական)՝ սրբագործված ազգային ոգով, լիցքավորված պատմականորեն: Ժամանակը ցեղերի կազմավորման հերոսական անցյալն է, անցյալի շեշտադրումը պայմանավորում, նաև բացատրում է ներկան: Ուիթմենը գրում է. «Անցյալը, ներկան և ապագան իրարից առանձնացված չեն, դրանք միաձուլվ են: Մեծագույն պոետը ստեղծում է հենց այն միասնությունը, ինչը պետք է լինի՝ հենվելով այն ամենի վրա, ինչը եղել է և կա: Նա մեղավներին հանում է դազադներին և կրկին ոտքի կանգնեցնում... Նա անցյալին ասում է՝ վե՛ր կաց և քայլի՛ր առջևիցս, որպեսզի կարողանամ գիտակցել քեզ: Նա դաս է առնում... Նա տեղավորում է իրեն այնտեղ, որտեղ ապագան դառնում է ներկա»¹²:

Նոր մտտեցում էր ցուցաբերվում ստեղծագործության առարկային ու թեմային: Ավանդական էպիկական ստեղծագործության ժառանգած առասպելներն ընկալվում էին որպես փաստ և պայմանավորված էին ճակատագրով ու աստվածներով: Կարևոր էր սպասումը մեծագույն պահի, որից կախված էր ցեղի կամ ողջ մարդկային տեսակի ճակատագիրը: Նոր էպիկականում փնտրվում և ստեղծվում են նոր առասպելներ (գերագույն հնարվածքներ), նույն և ուղղակի կամ քողարկված քննադատությունը, ուրվագծվում է

⁶ Roy Harvey Pearce, *The Continuity of American Poetry*, Princeton University Press, 1961, p. 57.

⁷ Նույն տեղում, էջ. 75:

⁸ Նույն տեղում, էջ. 72:

⁹ Նույն տեղում, էջ. 73-75:

¹⁰ E. James, Jr. Miller, *The American Quest for a Supreme Fiction: Whitman's Legacy in the Personal Epic*, Chicago, University of Chicago Press, 1979, p. 37.

¹¹ Նույն տեղում, էջ. 123:

¹² Walt Whitman, *The Complete Poems...*, p. 748-749.

իդեալական կարգը, ձեռքբերումներն ավելի շատ մտավոր ու հոգևոր են, քան ֆիզիկական, պարզևուս են հոգեկան ներքին ապրումներ, որոնցով պայմանավորվում է անհատի, ազգի, մարդկության գոյությունն ու գիտակցությունը: Ուիթմենի կարծիքով, «ստիեզերքի պոետները, հաղթահարելով ցանկացած խոչընդոտ, միջանկյալ վիճակներ, կաղապարներ, հոգու խոտվք, ճանապարհ են հարթում դեպի նախնական սկզբունքները: Նրանք օգտակար գործ են անում... Աղքատին ազատում են կարիքից, հարուստին՝ սնապարծությունից»¹³: «Նախնական սկզբունքները» կարելի է նույնացնել նոր առասպելների կամ գեղարվեստի հնարվածքների հետ:

Հետևապես, անհատական էպիկականը (հակաէպիկականը, լիրիկական-էպիկականը) կարելի է սահմանել որպես ընդարձակ պոեմ, որը պատկերում է ավելի շատ ներքին, քան արտաքին գործողություն, որտեղ առանձնահատուկ շեշտվում են իրար հաջորդող մտավոր կամ հուզական վիճակները, նյութը կամ թեման ոչ թե հատուկ է կամ գերագույն, այլ հասարակ կամ առօրյա, որը խիստ գրական, չափարկված, վերամբարձ ոճի փոխարեն պատկերված է անձնական, ազատ ու մտերմիկ ոճով՝ կենտրոնանալով ոչ թե հերոսական կամ կիսաստվածային անհատի, այլ հենց իր՝ բանաստեղծի՝ որպես ժամանակն ընկալող ու լուսաբանող անձի վրա, որի գիտակցությունը, ներաշխարհը և գոյությունն են անուղղակիորեն որոշում հասարակության, ազգի, մարդկության ճակատագիրը: Սա է էպիկականի ուիթմենյան վերասահմանումը:

Ուիթմենի վերստեղծած էպիկական ձևի կենտրոնում ես-ն է: Նրանից առաջ Ա. Թոքվիլը նկատել է. «Ժողովրդավարական հասարակությունում... բոլոր մարդիկ միանման են ու ոչնչով չեն առանձնանում, և երբ մեկը փորձում է քննել ինքն իրեն, անմիջապես աչքի առաջ են գալիս բոլոր ընկերները: Հետևապես, ժողովրդավարական ժամանակաշրջանի պոետները երբեք չեն կարող անհատին առանձնացնել որպես ստեղծագործության առարկա»¹⁴: Ավելի ուշ Ռ. Ու. Էմերսոնը «Պոետ» ստեղծագործությունում ներկայացնում է իդեալական պոետի կերպարը: Անդրադառնալով սեփական երկրին ու ժամանակին՝ նա փաստում է, որ ոչ մի բանաստեղծ դեռևս լիովին չի համապատասխանում այդ նկարագրին: Այս աշխատության մեջ մի նախադասություն կար, որ անպայման պետք է գրված լիներ երիտասարդ Ուիթմենի ուշադրությունը («Պոետը» լույս է տեսել 1844 թ.). «Դանթեին փառք է բերում այն, որ նա համարձակվեց սքանչելի գաղտնագրով կամ համատիեզերականության մեջ գեղարվեստորեն պատկերել սեփական կենսագրությունը»¹⁵: Այս ձևակերպումն անվերապահորեն կարելի է տարածել Ուիթմենի ստեղծագործության՝ «Քոտի տերևների» վրա, որտեղ նա նույնպես «համարձակվեց սքանչելի գաղտնագրով գեղարվեստորեն պատկերել սեփական կենսագրությունը», սակայն ինքնատիպ ձևերով, յուրօրինակ բացահայտումներով ու ինքնախոստովանություններով:

Ուիթմենը «գաղտնագրի» էությունը ներկայացնում է «Մակագրություններ» շարքի մի փոքրիկ բանաստեղծության մեջ.

Իմ դեմ մի՛ փակեք ձեր դռները, հպարտ գրադարաններ,
Քանզի այն, ինչ չունեք ձեր խիտ դասավորված դարակներում,
և ինչը ամենաշատն է հարկավոր, ես եմ բերում,
Ստեղծածս գիրքը պատերազմից է ծնունդ առել,
Գրքիս բառերը ոչինչ են, նրա ձգտումն է ամեն ինչ.
Միայնակ մի գիրք՝ ուրիշ ոչ մեկի հետ չառնչվող, այն չես ընկալի
գիտակցությամբ,
Սակայն այն գաղտնիքները, այն ամենը, որ չեն ասված, դուրս
կցայտեն ամեն էշում:
(«Մի՛ փակեք ձեր դռները», 48)

¹³ Նույն տեղում, էջ 754:

¹⁴ Tocqueville, *Democracy in America*, ed. Richard D. Heffner, New York, New American Library, 1956, p. 180.

¹⁵ Ralph Waldo Emerson, "The Poet", *Selections from Ralph Waldo Emerson*, Boston: Houghton Mifflin Co., 1957, p. 238.

լեզվով», բանաստեղծական նոր չափերով: Առաջին մեծ մարդը, որ գրել է իր ժողովրդի լեզվով»¹⁷:

Ուիթմենի պոեզիայի ոգեշնչման աղբյուրն այն տեղն ու ժամանակն էր, ուր ինքն էր, և որն իրենն էր: Նա համոզված էր, որ անհատականության արժեզրկումը պայմանավորում էր նոր՝ էպիկական պոեմների անհրաժեշտությունը: Ժողովրդավարությունն էր այն հիմնական հոգևոր խթանը, որ պահանջում էր Նոր աշխարհի համար ստեղծել գրական նոր ձև՝ լիրիկական կամ անհատական էպիկական, գրական մի նոր ուղղություն, որը հետագա սերունդները պետք է զարգացնեին ու ստեղծեին բուն ամերիկյան էպիկականը:

В. А. АРСЕНЯН - Эпичность Уолта Уитмена. - В статье рассматриваются принципы возникновения нового направления в истории литературы США - «лирического эпического», прародителем которого является великий американский поэт-новатор конца XIX века Уолт Уитмен. На основе критического анализа книги Уитмена «Листья травы», авторских предисловий к книге, а также ряда литературоведческих трудов выявляются отличительные особенности «нового эпического» произведения, дается обобщенное определение «лирического эпического» Уитмена.

¹⁷ Ezra Pound, "What I Feel about Walt Whitman", *Selected Prose, 1909-1965*, New York: New Directions, 1973, p. 145-146.